

BALOGH GERGŐ

Mindennapi retorika

Karinthy Frigyes 1920-as évekbeli nyelvszemléletéhez

Amennyire különös, legalább annyira zavarba ejtő a jelenség, hogy a Karinthy-recepció nem elhanyagolható hányada egészen a legutóbbi időnkig egy, a legnagyobb jóindulattal is improduktívnak, de valójában – amennyiben nem feledkezünk meg arról, hogy az olvasás *per definitionem* filológiai tevékenység is¹ – inkább rendkívül problematikusnak nevezhető feltevés köré szerveződött. Eszerint Karinthy Frigyes meg szándékozott írni egy az emberi tudás összességét rendszeres formában tárgyaló enciklopédiát, amely a Diderot-hoz kötődő emblematikus 18. századi francia könyvsorozathoz hasonló vállalkozás lett volna.² A Karinthy-recepcióban ennek megfelelően visszatérő motívum a „Nagy Enciklopédia” felemlegetése, amely afirmatív gesztus újra és újra megerősíti ezt a feltételezést.³ Különösen igaz ez az életművön belül az 1926-os *Ki kérdezett...?* című kötetrel kapcsolatban, mely mint a világháború végétől számított időszak Karinthy-publicisztikáinak válogatott gyűjteménye, a maga *Cím-szavak a Nagy Enciklopédiához* alcímével centruma és mindenkori hivatkozási pontja is az előbbi diskurzusnak.

Azonban arra, hogy a felvilágosodás kori enciklopédista program és Karinthy *Ki kérdezett...?* című műve között nem elhanyagolható – nyilván az igazság fogalmát is érintő – episztemológiai törés fedezhető fel, már Németh G. Béla is felhívta a figyelmet. Ő ugyanis a romantikát emelte ki mint áthidalhatatlan episztemológiai törést létesítő alakzatot, hangsúlyozva azt, hogy Karinthy nagyon is tisztában volt a felvilá-

* A szerző PhD-hallgató az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Általános irodalom- és kultúratudományi oktatási programján.

- 1 Vö. Werner HAMACHER, *Ninety-Five Theses on Philology*, transl. Catherine DIEHL = W. H., *Minima Philologica*, New York, Fordham UP, 2015, 52.
- 2 A feltevés félrevezető voltára legutóbb Beck András hívta fel a figyelmet. Vö. BECK András, *Láncszemek vagy kaleidoszkóp?: A publicista Karinthy = Befejezetlen könyv*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2012, 91. Bizonytalanságára korábban már Pála Károly is figyelmeztetett; vö. PÁLA Károly, *Író és enciklopédista: Eszmétörténeti és műfajelméleti kérdések Karinthy Frigyes publicisztikájában és novellisztikájában*, Kandidátusi értekezés [kézirat], 1988, 25. „Az Enciklopédia körüli félreértések – ez a Karinthy-recepció egyik legtalányosabb jelensége, szándékos csúsztatások és akaratlan félreértések kiismerhetetlen játéka.” DOLINSZKY Miklós, *Szó szerint: A Karinthy-passió*, Bp., Magvető, 2001, 109. „Az Új Enciklopédia: legenda, melyet az író és olvasói közös szorgalommal teremtettek meg.” Vö. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Karinthy = K. G. E., Eretnek esszék*, Bp., Magvető, 1984, 386.
- 3 Vö. SZALAY Károly, *Karinthy Frigyes*, Bp., Gondolat, 1961, 210–211. Vö. VERES András, „Rajongó tudomány, az a baj...”: A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában = *Bíráló álruhában: Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Maecenas, 1990, 103. Vö. UNGVÁRI Tamás, *Karinthy Frigyes pályája* = U. T., *Ikarus fiai*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 346–347.

gosodás és a modernség – a tudásrendszerek különbözőségéből és a tudáshoz való eltérő hozzáállásból fakadó – történeti elválasztottságával.⁴ Németh G. Béla, amennyire tudom, a recepciótörténetben elsőként emeli ki az ironia mozzanatát Karinthynek az úgynevezett „Enciklopédiához” és annak megírásához való viszonyában,⁵ és ezzel az episztemológiai idegenség alakzatát nyelviként is tételezi. Éppen ezért állapítja meg, hogy az 1920-as évek Karinthy-publicisztikáját az újrakiadáshoz sajtó alá rendező Ungvári Tamás „alighanem tévedett, amikor szóról szóra vette Karinthy azon kijelentését, hogy szándékában állt a francia felvilágosultakéhoz hasonló Nagy Enciklopédiát írni”.⁶ Amikor Ungvári Tamás *Címszavak a Nagy Enciklopédiához* cím alatt két kötetben kiadta Karinthy ekkori publicisztikai munkásságának nagyszabású válogatását a Szépirodalmi Kiadónál, a szövegeket keretező paratextus figurális rendjére való vaksága okán – a (klasszika-)filológiai tevékenység 19. századi rekonstrukciós paradigmáját érvényesítve⁷ – óvatlanul maga hozta létre azt a projektet, amelynek beteljesülését Karinthytól hiába remélte volna.

Az igazság ironiája

A hibásan „szóról szóra”, azaz szó szerint értett, az „Enciklopédiára” vonatkozó kijelentések, és főként a *Ki kérdezett...?* – összetettebb szempontrendszert érvényesítő – olvasásához számot kell vetni az ironiával és általában az előszó retorikai összetettségével, amely ezeket a kijelentéseket keretezi.

Ezek apró tanulmányok, a szónak mai értelmében. Talán szabad már halkán és óvatosan kimondani megint a „tanulmány” szót, anélkül, hogy okvetlenül költői művekről, művészi alkotásokról készült disszertációkra gondolna az olvasó. Talán elhiszik már, hogy egy szó, egy fogalom, egy tárgy, odakünt a valóság világában nemcsak közvetve, műveken keresztül inspirálhatja a gondolkodót, hanem közvetlenül is – csakúgy, mint a költőt –, hogy ez a szó „szerelem” és „halál” és „éhség” és „munka” és „pénz” a sziv húrjának s az értelem idegének billentyűit egyszerre is leütheti, nemcsak egymásután – hogy tetszésemre, hangulatomra bízhatom: verset írjak róla, vagy értekezést, – hogy néha a vers, néha meg az értekezés közelíti meg jobban ugyanazt a Megközelíthetlent.⁸

4 Vö. NÉMETH G. Béla, *A Nagy Enciklopédia gondolatvilága*, Új Írás, 27(1987)/10, 8–9.

5 Uo., 8. Magával a *Ki kérdezett...?* c. kötetrel kapcsolatban erre már Babits Mihály is felhívta arról írott értő kritikájában a figyelmet: BABITS Mihály, *Ki kérdezett?: Széjgyezetek Karinthy Frigyes könyvéhez*, Nyugat, 20(1927), 582.

6 NÉMETH, *i. m.*, 8.

7 Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés: Avagy szövegtudomány-e (még) a filológia?* = K. Sz. E., *Megkülönböztetések: Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Bp., Akadémiai, 2010, 50.

8 KARINTHY Frigyes, [előszó, cím nélkül] = K. F., *Ki kérdezett...?: Címszavak a Nagy Enciklopédiához*, Bp., Singer és Wolfner, 1926, 3. Az idézetből a kiemélést elhagytam.

Az előszó első bekezdésének legfontosabb megkülönböztetései, azaz gondolkodás és költészet, tanulmány és irodalmi művekről szóló tanulmány elhatárolása elsősorban a „tanulmány” ismeretelméleti rangjának rehabilitációját szolgálja. Az apológiára nem az értekező szövegnek a költőivel szembeni alacsonyabbrendűsége okán van szükség – Karinthy filozófiai orientációja,⁹ valamint a filozófiai művek iránti tisztelete eleve nem tett volna lehetővé a számára ilyesfajta elképzelést –, hanem a *Ki kérdezett...?* írásainak témája miatt. Ez a téma a *szó*, a *fogalom* és a *tárgy*, valamint ezeknek a gondolkodásban betöltött helye. Miként pozicionálható újra a gondolkodás, amennyiben a szó és a nyelvi létezés konvencionális értelemben a költészet sajátja? A „valóság világ[a]”, amelynek az előbbiek a részét képezik, eredendően nyelviként mutatkozik meg – miközben anyagi értelemben el is rejti magát („Megközelíthetetlen”) –, hiszen mind a költő, mind pedig a gondolkodó a „szerelem”, a „halál”, az „éhség”, a „munka” és a „pénz” *szavaival* létesíthet „közvetlenül” viszonyt, még ha ez a közvetlenség végeredményben már mindig is mint inspiráltság érhető tetten, vagyis az inspiráció eseménye – és ezáltal a közvetlenség és kauzalitás – távollétében, a költői szavak pozitivitása és a gondolkodás nyelvi teljesítménye által megnevezve, maradékként vagy törmelékként, végső soron negativitásként érhető.¹⁰ Belátható, hogy a fenti szavakat Karinthy nem a jel–jeltárgy dichotómia felől gondolja el,¹¹ sokkal inkább a jel saussure-i paradigmája felől,¹² mivel ami itt az apológia tárgyát képezi, az éppen az ezekkel való – az inspiráció viszonyában elgondolható – kapcsolat lehetősége, vagyis az, hogy a gondolkodó éppúgy hozzáférhet a szavak (nyelvi) valóságra vonatkozásának szerkezetéhez, akár a költő.¹³ Ugyanis ha ezeknek a jeleknek a valóságra vonatkozása már mindig csakis nyelvi viszonyként,¹⁴ azaz jel jelekkel létesített, inspirált kapcsolataként tudatosulhat, nem beszélhetünk olyasfajta – a világ fenomenális dolgai és a nyelv szférája között felállítható absztrakt relációról, amely valamely fogalom nyelvfeledett igazságértékének stabil módon sajátja lehet.¹⁵ Az előbbiek azt is jelentik, hogy Karinthy olyasfajta értekező beszéd megszólaltatását tűzi itt ki célul, amely még csak teoretikus értelemben sem kíván lemondani saját nyelviségéről és nyelv általi megelőzöttségéről, hiszen a gondolatot – akár csak a költői szót – a nyelviként megragadható világ felől, így mindenekelőtt a szavak felől elgondolhatóként tételezi.

9 Vö. NÉMETH, *i. m.*, 10.

10 Nehéz itt nem észrevenni, hogy az elgondolás erős Nietzsche-hatásról árulkodik. Vö. Friedrich Wilhelm NIETZSCHE, *Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben*, ford. ÖVÁRI Csaba, Máriabesenyő, Attraktor, 2010, 10–11.

11 Vö. Charles Sanders PEIRCE, *Collected Papers (Volume 2): Element of Logic*, ed. Charles HARTSHORNE, Paul WEISS, Bristol, Thoemmes Press, 1998, 135–137.

12 Vö. Ferninand DE SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford. B. LÓRINCZY Éva, Bp., Corvina, 1997, 91–92.

13 Vö. SZABÓ János, *Karl Kraus és Karinthy Frigyes: Századunk első harmadának két szatirikusa*, Bp., Akadémiai, 1982, 121.

14 Vö. DE SAUSSURE, *i. m.*, 91. Vö. HALÁSZ Hajnalka, *Nyelvi differencia megkülönböztetés és esemény között: Jakobson, Luhmann, Humboldt, Gadamer, Heidegger*, Bp., Ráció, 2015, 20–23.

15 Vö. NIETZSCHE, *i. m.*, 10.

A költészet és a gondolkodás viszonyának leírásában a „szív húrjának s az értelem idegének billentyűi” központi metaforákként jelennek meg. Ez egyfelől ahhoz a 18. század végi orvostudományi szakirodalomban gyorsan terjedő elképzeléshez csatlakozik, amely az emberi test idegeit a szélhárfa felépítésének mintájára húrokként metaforizálta.¹⁶ Másfelől a késő 19. században a modell(nek a fiziológiai diskurzusba ágyazott) továbbéléséhez szükséges lendületet a metaforikus szélhárfa húrjainak zongorahúrokra cserélése biztosította – hiszen a zongora, nagyságrendekkel bonyolultabb hangszer lévén, az idegrendszer működésének is komplexebb elgondolását tette lehetővé. Ekkor azonban a húr és a rezgés (mint energia) már nem pusztán akció–reakció típusú viszonyban modellezte az érzékelés működését, hanem fordítási mozzanatok sorozataként jelenítette azt meg, amelyben a fordítást végrehajtó idegrendszer az egyáltalán érzékelhető világ tekintetében konstitutív (és prefiguratív) – mivel akárcsak a húr, az ideg nemcsak receptív, hanem egyúttal kreatív – elemként tűnik fel.¹⁷ A környezet, a húr, a rezgés, az érzékelés és a tudat összefüggéseinek ez az instrumentális modellje a romantikus költészet hagyományain (gondoljunk itt például Vörösmarty *Liszt Ferenchez* című versére vagy *Vén cigányára*) keresztül a modern magyar lírában a 20. század elején még javában hatott (itt pedig például Ady *Fekete zongorájára*, Tóth Árpád költészetére vagy Kosztolányi Dezső korai verseire). Karinthy a *szív húrja* és az *értelem idege* kapcsán éppen azt hangsúlyozza, hogy az előbbi értelemben vett inspiráltság egyszerre jelent érzelmi és értelmi bevonódottságot, ezek nem valamilyenfajta hierarchiában, „nemcsak egymásután” képzelhetők el, hiszen mind a költészet, mind pedig a gondolkodás ugyanannak a „Megközelíthetetlen”-nek a közelítésére törekszik, ráadásul még ha nem is ugyanahhoz, de ugyanahhoz a típusú bemenethez, a billentyűhöz kötődnek („a szív húrjának s az értelem idegének billentyűit egyszerre is leütheti”). A billentyű ráadásul nemcsak az előbbi instrumentális metafora, hanem a test anyagosságának oldaláról is jelentéssé lehet, hiszen a szív billentyűje az az élet ritmusát szabályozó szerv, amely tudatos irányításnak nem vethető alá, ám működési hatásainak számba vehetőségét – így pulzusunk és szívünk gyorsulásának vagy lassulásának érzékelését és tudatosítását – mégsem vonja meg tőlünk, ennyiben pedig szintén az előbbi relációhoz irányíthat vissza.

A „Megközelíthetetlen” a *Ding an sich* valóságaként áll, azonban az ahhoz való viszony sokkal kevésbé Kant, mint inkább a fiatal Nietzsche felől érthető meg (akinek az előző nyelvszemléletére való hatása aligha becsülhető túl).¹⁸ Karinthy-nál a megközelíthetetlen közelítése olyan lehetetlen vállalkozás, amely kapcsán csupán a sikerültség fokozati különbsége állapítható meg, azonban az ítélet, amely a hozzá való közelség

16 Shelley TROWER, *Senses of Vibration: A History of the Pleasure and Pain of Sound*, New York, Continuum, 2012, 13.

17 *Uo.*, 45–46.

18 „Az individuális és valóságos elemek figyelmen kívül hagyása adja nekünk a fogalmat, miként a formát is; a természet viszont se formákat, se fogalmakat nem ismer, tehát nemeket sem, hanem csupán egy X-et [ez lesz a *Ding an sich* – B. G.], amely hozzáférhetetlen és definiálhatatlan számunkra. Mert az általunk létrehozott ellentét individuum és nem között úgyszintén antropomorfi, s nem a dolgok lényegéből fakad, bár azt sem mernénk kijelenteni, hogy nem is felel meg annak: ez tudniillik dogmatikus állítás volna és mint ilyen, éppúgy bizonyíthatatlan, mint az ellenkezője.” NIETZSCHE, *i. m.*, 12.

mértékét meghatározza, nem lehet racionális.¹⁹ Ahogy a költészet, úgy a gondolkodás is annak ígéretét hordozza, hogy az, ami a „szív húrjának vagy az értelem idegének billentyűit” (áttélesen, hiszen már a szavak felől érkezve) leüti, valóban létezhet. Ez az ígéret azonban – és ennek még kiemelt jelentősége lesz – soha nem válhat készpénzre válthatóvá. Éppen ezért egyértelmű, hogy az az igazság, amely a lét sajátja, a *Ki kérdezett...?* előszavának tanúsága szerint megközelíthető ugyan, de el nem érhető, és ezért birtokolhatatlan.²⁰ Karinthy az érzelmi folyamatokat a szívvel és az azzal összeköttetésben álló húr, az értelmieket pedig az ideg és az ezekhez csatlakozó billentyűk összjátékaként írja le. Ebben a modellben az érzelmek és az értelem egyúttal a költészet és a gondolkodás, a vers és a tanulmány/értekezés metaforái is, mivel osztoznak a bemeneti eszköz technikai valóságán – és ezért mind az ideg, mind a hurok energizálása minőségileg nemcsak hogy azonos erőhatásra, de azonos mértékű erő kifejtésre is utaltak, arra, amely a billentyűket „leütheti”. Ezért egyaránt elválasztottak lesznek, de mégis végzetesen függők maradnak a „Megközelíthetetlen” eredendően nem technikai és nem technicizálható (mivel kauzális rendben nem megjeleníthető) valóságától. Érdekes, hogy az érzelmek és az értelem apparátusa egyes számban áll („húrjának”, „idegének”) Karinthy részben a 18–19. századi medikális, részben a 19–20. századi (pszicho)fiziológiai diskurzusába csatlakozó elgondolásában, amely annak ellenére, hogy az értelem és az érzelmek különböző csatornái (húr és ideg) révén szétkapcsolja az embert, a billentyű bináris rendje által mégis azonos logikai működésmód felől mutatja fel az emberi affekciót és racionalitást. A többes szám és az egyes szám közötti grammatikai különbségtétel azért lényeges, mert arra utalhat, hogy az érzelmek és gondolatok potenciális gazdagságával és ebből eredően kombinatorikus szerveződésével, variativitásával szemben sem Karinthy itt tételezett érzelmei, sem az értelem teljesítménye – csatorna által közbeékelte fordítás ide vagy oda – nem kettőződnek vagy többszöröződnek meg párhuzamos szálakon haladva párhuzamos értelmi-érzelmi realitásokat létrehozva. Az eddigiek szerint egyetlen érthető valóság csakis akként érthető és érezhető át, ahogyan nyelvileg prefigurált formában érthetővé és érezhetővé válik. Maga az egyedülként lehetséges *döntés*, amely az írás műfaji konvenciói közötti választást jelenti itt, nem szemantikai motivációktól függ („tetszésemre, hangulatomra bízhatom: verset írok róla, vagy értekezést”). A költői vagy értekezői nyelv felé mozdulás ugyanakkor nem feltétlenül jelenti a másik eltűnését – vagyis az értelem kódja úgy játszik bele a költői műbe, ahogy a költői nyelv is kiirthatatlan az értekezésből²¹ –,

19 Karinthy Frigyes egy Németh Andorral folytatott beszélgetése során mondta az alábbiakat: „Mondjuk úgy, az igazságot nem lehet »kigondolni« vagy »kitalálni«, hanem – meg kell látni. A nyelv is ezt mondja, ugyebár.” NÉMETH ANDOR, A „másik” Karinthy: *Peripatetikus beszélgetés az írás filozófiájáról* = N. A., *A szélén behajtván*, Bp., Magvető, 1973, 184.

20 Vö. DOLINSZKY, i. m., 111.

21 Ez értelmezhető költői szó exkluzivitásának felbontásaként, és értelemszerűen szemben áll a kortársak közül például József Attilának az értekezés és költészet viszonyát illető elgondolásával, amelyben „a költői és az értekező nyelv radikális” összeférhetetlensége nyilvánul meg. MOLNÁR GÁBOR TAMÁS, *Ars poetica: a költőiségen kívül és belül: Poétikai vázlat a modern költészet önprezentációs lehetőségeiről*, Alföld, 67(2016)/3, 43. Lásd még: BABITS, i. m., 585.

mivel ezek azonos alapok, még hozzá a nyelv alapjai (a billentyűk leütője) felől jelentik be az irodalmi kommunikáció lehetőségét.²²

Az előszó második bekezdésében – melynek az előbbiekhöz nagyon is szervesen kapcsolódó ironiája a teljes kötetet keretezi – az alábbiak olvashatók:

Ezek most értekezések – mondjuk még szárazabban: fogalommeghatározások. Vagy szerényebben: címszavak. Címszavak a Nagy Enciklopédiához, amit tíz év óta emlegetek, s amiről (ha kik ismernek, emlékeznek rám, tudják, mikor megszólalok, mit folytatok, hol hagytam abba legutóbb) egy novellában, egy humoreszkben, egy versben ábrándozom néha, makacsul és kitartóan, e század hajnalán, mint Rousseau és Diderot ábrándoztak a tizenharmadik század közepén. – A Nagy Enciklopédiához, amelyre megérett az idő, szétrombolt és romokban heverő alapfogalmak bábeli poklában, e rettenetes században, melynek tudománya és politikája és művészete szétbontott mindent és semmit össze nem rakott – a Nagy Enciklopédiához, amit együtt kellene megírni, nem szaktudósoknak és filológusoknak és szótárszerkesztőknek –, hanem a közlekedés győzelmes forradalmával összekovácsolt emberiség vezető szellemeinek, költőknek, gondolkodóknak, mindenütt a világon – aminek megszerkesztéséhez külön törvényű, független város kellene építeni s ott összehozni őket, hogy dolgozzanak, mint ama Szabad Kőművesek, akik csak így építhették fel ezredévre szóló dómjaikat... a Nagy Enciklopédiához, ehhez még nem létező műhöz, amelyhez minden gondolatom száll, amelynek hangjához, módszeréhez igazodom, mikor fogalmakat tisztázok magamban, igazságot keresek, megismeréshez jutok... a Nagy Enciklopédiához, ami nem fog elkészülni soha.²³

Egyértelmű, hogy az előszó második bekezdése nehézségeket állít önnön olvashatósága elé. Szó szerinti értelemben egyfelől bejelenti, hogy a kötet fogalommeghatározásokat, címszavakat fog tartalmazni, még hozzá egy már régóta a levegőben lógó projekt, a „Nagy Enciklopédia” vonzasköréből, másfelől pedig leszögezi, hogy ez a bizonyos „Enciklopédia” *soha* nem fog elkészülni. Kulcsfontosságú azonban tovább árnyalni az előbbi bejelentést. A „Nagy Enciklopédia” tízéves múltira visszatekintő emlegetése alatt Karinthy a megszólalásnak („mikor megszólalok”) nemcsak szóbeli, hanem mellette írásbeli, kifejezetten irodalmi („amiről [...] egy novellában, egy humoreszkben, egy versben ábrándozom néha”) értelemben vett jelentését egyaránt érti. Az a jelenség, amikor valaki valóban ismeri a szerzőt („ha kik ismernek, emlékeznek rám”), olyan relációt tételez, amelyben a szóbeli és írásbeli megnyilatkozásokkal kronológikus rendbe szerveződve („mit folytatok, hol hagytam abba legutóbb”) kell tudatosulniuk. Az irodalmi és a mindennapi kommunikáció összekapcsolódása együttesen képes tehát olyan mintázat létrehozására, amely a szerzőről és a társasági lényről egyaránt referálhat, ezáltal pedig az előszó alatti „K. F.” aláírás egy önazonos – hiszen

22 Karinthy így bizonyos értelemben valóban egyidejűleg az irodalmon belül és kívül pozicionálja saját poétikáját. Vö. BÓNUS Tibor, *Paródia, technika és az irodalom médiuma = A magyar irodalom története*, II, 1800-tól 1919-ig, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 840.

23 KARINTHY, *i. m.*, 3–4.

ismert, szándékait őszintén megvalló – tudat jelölőjeként állhat. Ez a mintázat, és így az odaértett tudat effektusa azonban csakis 1926-ban, pontosabban csakis a *Ki kérdezett...?* kiadásakor jöhetett létre, mivel a megfogalmazottak kimondatlanul nemcsak azt feltételezik, hogy Karinthy Frigyes személyes jelenléte és az irodalmiak mellett szóbeli közléseinek ismerete nélkül a kronológiai rend és ennek nyomában a tudat rekonstruálhatatlannak bizonyul, de azt is, hogy a mintázat időbeli szerveződése okán folyamatosan új elemekkel gazdagodhat, amelyek befolyásolják az addigiak érthetőségét, vagy módosítják az egyáltalán megérthető elemeket. Ezért annak az irodalmi és a társasági kommunikáció metszetén létrejövő önazonos énnnek, mely az előszó szerint 1926-ban a korabeli olvasóközönség elé lép, az életmű bővülése szükségszerűen nem önazonossá válását jelenti, hanem önmagától való elkülönözését is. Ahogy 2016-ban, a jelen hatástörténeti tapasztalata felől ez az én sohasem eshet egybe önmagával, úgy mindenfajta temporális elmozdulás szintén ehhez vezet. Önazonos mivoltának hiányában tehát számunkra – saját művei és mások által elbeszélt formában, de mindenképpen – írásbeliként adódó kijelentései állandó hasadásba kerülnek, hiszen azok immár nem rendelkeznek olyan rekonstruálható tudat holdudvarába, amely felől a közlés igazsága ellenőrizhető lenne.

A *Ki kérdezett...?* előszavában a 20. század episztemológiai alapjait képviselő tudomány, politika és művészet olyan önfelszámoló paradigmán osztozik, amely ezáltal a modernség paradigmája, a modern lét tapasztalata is. Az itt szereplő „Nagy Enciklopédia” *látszólag* a modernség ellenalakzataként helyezkedik el a szövegben. Amíg a modernség „szétbontott mindent”, vagyis tevékenysége a térbeli egység lerombolásaként értelmezhető, és ezért a rendezetlenség, a szétszóródás és az entrópia irányába mutat, az „Enciklopédia”, mely nosztalgikusan a 18. századra, Rousseau-ra és Diderot-ra irányítja a figyelmet, olyan paradigmaként ragadható meg, amely térbeli összegyűjtésbe és -gyűlésbe vagy felhalmozásba – továbbá a történeti dimenzió szintén a térbeliség képzetait aktiváló rétegződésbe – tartó mozgásra utal. Így kettőződhet meg az előszóban megjelenített világ: egy utópia ígéretét felkínálva²⁴ és egy disztópia realitását rögzítve, a térbeli struktúrában ellentétes irányú mozgással. Természetesen attól, hogy egy eszményiként tételezett esetben (politikailag is!) autonóm város alapítható azzal a céllal, hogy az az „Enciklopédia” projektjével lehetőségeihez mérten orvosolja a század problémáit, még nem létesül kapcsolat az idealitás és a realitás között, ugyanis a valóság és a fikció közé mindig egy áthidalhatatlan törés ékelődik; itt részben épp a megfogalmazás grammatikai módja miatt („együtt *kellene* megírni [...] a közlekedés győzelmes forradalmával összekovácsolt emberiség vezető szellemeinek, költőknek, gondolkodóknak”, „megszerkesztéséhez külön törvényű, független várost *kellene* építeni”). Fontos kiemelni azt továbbá, hogy az előszó grammatikai énje nem pozicionálható a fenti utópisztikus városi közösség részeként („ott összehozni *őket*”).²⁵ Azok az ők, tehát a gondolkodók és költők, látszólag nemcsak a grammatikailag differencia révén (én ↔ ők) válnak el az éntől, hanem a térbeli paradigmát létesítő tropológiai rendszer

24 Vö. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE, *i. m.*, 381.

25 Kiemelések a fenti idézetekben: B. G.

miatt is. Az én ezért menthetetlenül a század önfelszámoló diszkurzív rendjének marad ágensé, mondhatni a város falain kívül reked.

Elmondható, hogy amennyiben a modernség önfelszámolása áll szemben az „Enciklopédia” episztemológiailag megbízható tervezetével, az én megszólalásának értékét nem az igazság trópusának helyét ígérő „Enciklopédia” határozza meg metonimikusan, szemben azokkal a költőkkel és gondolkodókkal, akik a város önálló törvényei alá esve a század ellenalakzatának létrehozásán közös erővel munkálkodhatnak. Az igazság ígérete azonban hazug ígéretként jelentkezik az előszóban, és ekként való leleplezését a szöveg iróniája hajtja végre. Az első bekezdésben pozicionált igazságfogalom éppen arra mutat rá, hogy a „Megközelíthetetlen” valódi ismérveiként az összemérhetetlenség, az ellenőrizhetetlenség és a kalkulálhatatlanság állnak. Ezek éppen azért lehetnek negatív módon annak ismérvei, mert lényege szerint nem technicizálható – és ezért a technikai módon metaforizált megismerés elől elzárt – szerkezetet tudhat magáénak, ennek következtében túlmutat az emberi érzékelés és racionalitás hatókörén. Az „Enciklopédia”, amely uralja a „címszavak” (és az előbbieik értelmében: a tágan értett életmű) elkészültének folyamatát („mikor fogalmakat tisztázok magamban”), rendre az önzonos igazság („Megközelíthetetlen”) konstitúcióját másolva jelenik meg. Az ezzel való érintkezés lehetetlenségét ismételten nyilvánvalóvá teszik az előszó utolsó szavai, valamint az általuk elszabadított irónia²⁶ – mely egyszerre a szöveg tropológiai rendszerén belül és kívül elhelyezkedve²⁷ rendezi újra annak értelem-összefüggését²⁸ („a Nagy Enciklopédiához, ami nem fog elkészülni soha”), hiszen az ígéretet a beteljesültétől való elfordulásában exponálja.²⁹ Ugyanis az „Enciklopédiához” eszerint szállhat a gondolat, de azt el nem érheti („amelyhez minden gondolatom száll”), hasonlóképpen ahhoz, ahogy igazodni lehet („módszeréhez igazodom”) a nem szemantikai módon feltáruló igazság – a megismerő felől mindig antropomorfizált³⁰ („hangjához”) – szerkezetéhez. Ám a feltárlás mozzanatát nem lehet módszerként formalizálni, tehát „éppen az irónia jelenségének köszönhető, hogy sohasem nyílik lehetőségünk egy konzisztens narratív teória megalkotására”.³¹ Ezért kereshető ugyan az igazság („igazságot ke-

26 „Az irónia nem trópus többé, hanem minden tropologikus megismerés dekonstruktív allegóriájának szétbomlása, azaz más szóval a megértés szisztematikus szétbomlása. Mint ilyen, az irónia korántsem zárja le a tropologikus rendszert, hanem éppenséggel kikényszeríti e rendszer eltévelyedésének ismétlődését.” Paul DE MAN, *Az olvasás allegóriái: Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Bp., Magvető, 2006, 349. Vö. Uő, *Az irónia fogalma* = P. d. M., *Esztétikai ideológia*, ford. KATONA Gábor, Bp., Janus–Osiris, 2000, 196–197.

27 Uo., 177.

28 Vö. ANTAL Éva, *Túl az irónián*, Kijárat, Bp., 2007, 117.

29 „A hazugság performatív sajátossága [...] egyfelől éppen abban rejlik, hogy miközben alapsémája fel-fogható be nem teljesített ígéretként (ez tükröződik vissza az »igazat mondás« jogi és erkölcsi imperatívuszában), másfelől ez a hamis ígéret (amely persze csak addig hamis, amíg le nem lepleződik hamis-sága) szükségszerűen produkál hitet vagy vélekedést a másik oldalon, amely viszont elkerülhetetlenül az ismeret referenciális-kognitív rendszerét állítja elő.” KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Narratíva, hazugság, kérdés: A referenciális autoritás határai* = K-Sz. Z., *Tetten érhetetlen szavak: Nyelv és történelem Paul de Mannál*, Bp., Ráció, 2007, 330.

30 Vö. NIETZSCHE, *i. m.*, 12–13.

31 DE MAN, *Az irónia fogalma, i. m.*, 197.

resek”), de a megismerés („megismeréshez jutok”) csakis a nyelv dimenzióján belüli mozgásként valósítható meg – és ennyiben az igazság lehetetlenségét nyilvánítja ki az ironia létesítő erejének kitett narratíva révén. A fogalom ugyanis, ahogy látható volt, noha ebben a relációban nem teljes mértékben motiválatlan, de a „Megközelíthetetlen” általi inspiráltságban csakis negatív módon interpretálható.³²

Ha az „Enciklopédia” soha nem készül el, az utópia ígérete is szertefoszlik. A kijelentés („nem fog elkészülni soha”) amellet, hogy törést ékel a kulturális fejlődés rétegződésként elgondolt struktúrájába – és ezzel az ironia teljesítménye a térbeli mintára szerveződő metaforizációt egy időbeli (és törésekkel terhelt) struktúrára cseréli fel –, az „Enciklopédia” városát is lehetetlenségében láttatja. A 20. században ugyanarról ábrándozni, „mint Rousseau és Diderot ábrándoztak a tizennyolcadik század közepén”, azért tűnik fel minden korábbinál problematikusabbnak, mert a 18. századtól episztemológiai alapjait tekintve végzetesen eltávolodott 20. században Karinthy nem hisz a nyelv instrumentalizálhatóságában. Mindez azt is jelenti, hogy az „Enciklopédia” nem képes a modernség ellenalakzataként működni, vagyis az önazonos igazság ígérete, melyet az ironia leplezett ismételten hazugként le, nem vonatkoztatható vissza az „Enciklopédia” számára készülő címszavakra sem. Ezért azok nem az elérhetetlen igazság elérésében, hanem a hozzá való közelítésben, azaz a gondolkodás és a költészet diskurzusainak permanens egymásba íródása során keletkező többletnek mint a tudás lehetőségének fenntartásában érdekeltek.

Modernség és médiatörténet

Karinthy 1920-as évekbeli műveiben rendkívüli fontosságra tesz szert a modernség kritikája. A 20. század modernsége a *Ki kérdezett...?*-ben nem csak a tudomány, a politika és a művészet felől bizonyul kritika alá vonhatónak. „*Érdekes...*” című írásában Karinthy a modernség sajátos diszpozícióját médiatörténeti folyamatok tükrében jeleníti meg.³³ Ezek nemhogy nem hozták el a felvilágosodás programjának beteljesedését, de abban segédkeztek, hogy a Karinthy 1920-as évekbeli publicisztikájában központi szerepet játszó etikát³⁴ (mint „az erkölcs reflexiós elmélet[ét – B. G.]”)³⁵ és magát az erkölcsöt is kivezessék a történelemből. A modernségkritika kiindulási pontja itt az *érdekes* szó, amely Karinthy értékelése szerint egyenesen megkerülhetetlen elemévé vált a nyelvnek:

32 Vö. BÓNUS, *i. m.*, 855.

33 Karinthy érzékenységet jelzi, hogy Niklas Luhmann hasonlóképpen ragadta meg, milyen ismertetőjegyek különböztetik meg a modern társadalmat elődeitől: „nevezetesen a teljesen kifejlesztett kommunikációs médiumok és a funkció szerinti differenciáltság”. Niklas LUHMANN, *A modern társadalom modernsége*, ford. BÖRÖCZKI Tamás = N. L., *A modernség megfigyelései*, Bp., Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet–Gondolat, 2010, 28.

34 Vö. NÉMETH, *i. m.*, 8.

35 Niklas LUHMANN, *Paradigm lost: az erkölcs etikai reflexiójáról*, ford. BITTERA Dóra = N. L., *Látom azt, amit te nem látsz*, szerk. KARÁCSONY András, Bp., Osiris, 1999, 252.

Annyira lábrakapott, a közhasználatban úgy beidegződött, nem lehet élni nélküle, – most, hogy jellemző jelzöt keresek, amivel igazoljam, miért foglalkozom vele külön fejezetben, nem találok mást önmagánál, – úgy érzem, nem tudom másképpen lekötni az olvasó figyelmét, csak ha biztosítom róla, hogy az „érdekes” szó nagyon *érdekes* szó és érdemes megelemezni.³⁶

Az *érdekes* szó e kitüntetett szerepe jelzi azt is, hogy valamely történés csak azáltal tarthat számat a figyelemre, ha érdekesnek minősíthető – ezért kell az érdekes szó tárgyalását érdekesnek nevezni –, azonban az érdekesnek minősítés szükségszerűen implicálja valamely megelőző érdekesség érdektelenné válását. Hiszen amennyiben az érdekesség a tekintet ráirányulásának előfeltétele, az érdekes jelölő áthelyeződésével a tekintet vagy a figyelem elmozdulása is együtt kell hogy járjon. Ezért hozza létre az érdekesség viszonylag új keletű fogalma („Az »érdekes« szó, mint jelzője és jellemzése jelenségeknek, az irodalomban és a közhasználatban körülbelül száz éve hogy nélkülözhetetlenné vált.”)³⁷ saját oppozíciós párját, az érdektelenséget vagy unalmasságot is („Hogy lehet az, hogy a számunkra leglényegesebb szempont, az *érdekesség* és érdektelenség [unalmasság] nélkül megvoltak az emberek?”).³⁸ Érdekes összefüggés, hogy az érdekesség fogalmában rejlő önfelszámoló tendenciát Karinthyhoz hasonlóan az 1951/52-es szemeszter első téli előadásában Martin Heidegger is a modernség egy meghatározó sajátosságaként vélte felfedezni.³⁹ Az érdekességnek és a modernség fogalmának ez az összekapcsolódása különösen fontos lehet Karinthy itt megjelenő modernségkonceptiója szempontjából. Paul de Man „egy irodalmi korszak modernitását” úgy határozta meg, „mint azt a módot, ahogyan egy korszak ráébred annak lehetetlenségére, hogy modern legyen”.⁴⁰ A modernség fogalma ekként végzetesen kiszolgáltatott annak a temporális elmozdulásnak,⁴¹ amely létét a múlttól (történelemtől) elkülönözteti, és mivel eleve ezen elmozdulás révén konstituálódhat az, ami modernként nevezhető meg, a temporalitás megnyilvánulásának e mozzanata egyúttal arra is emlékeztethet, hogy a modernség fogalma csakis történelmiként érthető meg, hiszen megnevezése már nem az elkülönbözést mint jelent, hanem szükségszerűen mint múlt-

36 KARINTHY Frigyes, „*Érdekes...*” = K. F., *Ki kérdezett...?*, i. m., 9.

37 *Uo.*, 10.

38 *Uo.*

39 „Inter-esse annyit tesz: a dolgok között, egy dologban benne lenni, s ott is maradni. Csakhogy a mai érdeklődés pusztán arra vonatkozik, ami érdekes [das Interessante]. Ez meg olyasvalami, ami lehetővé teszi, hogy a következő pillanatban már közömbössé váljunk a dolog iránt, s valami mással cseréljük fel, ami azután éppoly kevésbé lesz fontos, mint a megelőző. Ma gyakorta úgy hiszik, hogy valamit különösképpen méltatnak azzal, ha érdekesnek találják. A valóságban azonban ez az ítélet az érdekeset már a közömbös és rövidesen unalmas dolgok közé sorolja.” MARTIN HEIDEGGER, *Mit hívunk gondolkodásnak?*, ford. VAJDA Mihály, Bp., Gond-Cura Alapítvány, 2009, 16.

40 PAUL DE MAN, *Irodalomtörténet és irodalmi modernség* = P. d. M., *Olvasás és történelem*, ford. NEMES Péter, Bp., Osiris, 2002, 75.

41 *Uo.*, 79–80. Luhmann lényegében ugyanebből az elgondolásból indul ki: „Amikor [...] a modern társadalom »modern«-nek nevezi magát, a múlttal szemben fennálló különbség segítségével – vagyis az idő dimenziójában – határozza meg magát.” LUHMANN, *A modern társadalom...*, i. m., 11.

tat jelöli – ez adja paradoxitását.⁴² De Man ezt az írás példájával világítja meg, amely aktus „azért ambivalens, mert egyidejűleg lehet cselekvésnek, illetve interpretatív folyamatnak tekinteni, amely a cselekvés után következik, s amellyel soha nem eshet egybe”.⁴³ Ily módon a modernség (és az írás) konstitúciója, noha rendre megkísérli, hogy eltörölje az előbbi időbeli távolságot, sohasem eshet egybe önmagával.⁴⁴ Vagyis a modernség mindenfajta elgondolása azon a paradox konstitúción alapszik, amelyben az elgondolt folytonosan önnön meghaladására törekszik, még hozzá annak érdekében, hogy egyáltalán önmagaként elgondolhatóvá váljék. Karinthynál az érdekesség fogalma formálisan szemlélve osztozik ezen a paradox szerkezeten.

Az *érdekes* szó – részben kirívó szemantikai rögzíthetetlensége és mozgékonyasága okán – Karinthy számára alkalmasnak mutatkozik a modernség alapparadigmájának megjelenítésére (mint „a számunkra *leglényegesebb szempont*” – kiemelés B. G.). Nála ez az alapparadigma az újság médiumának mintájára szerveződik, mivel a fogalom felépése és térhódítása ahhoz köthető: „Abból, hogy új keletű szóhasználat, máris következtetni lehet rá, hogy valami *változással*, átalakulással lépett fel, terjedt szét, s talán nem rossz nyomon indulunk el, ha a XIX-ik század *közlekedési* fellendülésével, különösképpen pedig az újságírással hozzuk összefüggésbe.”⁴⁵ Karinthy álláspontja szerint tehát az *érdekes–unalmas* oppozíció mint a 20. századi modernség társadalmi jelenségei önleírásának alapparadigmáját – és a modernség önfelemésztését – létesítő megkülönböztetés az újság médiumának effektusa. Az „*Érdekes...*” című szövegben éppen ezért kapcsolódik össze az etimológiai fejtegetés egy sajtótörténeti áttekintéssel, amely az újság születésétől, a 18. századtól eredezteti a fogalom létrejöttét:

Az újságírás az a közlekedési eszköz, aminek nemcsak fentartója, de létrejöttének feltétele és alapja volt a feltevés, hogy az embereket nemcsak az „érdeklő”, ami közvetlenül összefügg az ő *személyes érdekükkel* (interes), hanem van egy bizonyos fajta kíváncsiság, még nem vonzódás és már nem közöny, bizonyos fajta, főként hozzánk hasonlókkal megesett történetek számára, aminek jellegét a „pletyka” szó fejezi ki legjobban: ez a könnyű híryanag, amivel szemben nem érdemes helyesléssel vagy helytelenítéssel, örömmel vagy felháborodással, részvétellel vagy bosszúérzéssel, hittel vagy tagadással, egyszóval *erkölcsi ítéllettel* állástfoglalni, nem lévén köze ezekhez a kategóriákhoz, – egy kis könnyű tünődést, pillanatnyi figyelmet érdemelnek, mint a lét, vagy az emberi élet tragédiáját megszakító, színező epizódok. „Újság” a szó valódi értelmében olyan esemény, eseményke, ami annyira jelentéktelen, hogy „új”-nak hat, mikor százezredszer megtörténik, mert mindig újra elfelejtődik, szemben az élet nagy dolgaival, amikről bizony keserves, végzetes tapasztalatból tudjuk, hogy nem újak: voltak, vannak és lesznek ércöklű törvények akaratóból. Az első újságok, mikor a tizennyolcadik század derekán felbukkannak, nem is egyebek pletykaszerű mendemondák mulattató röpiratánál, ese-

42 DE MAN, *Irodalomtörténet...*, i. m., 80–82.

43 Uo., 83.

44 Uo.

45 KARINTHY, „*Érdekes...*”, i. m., 11.

ményeket közölnek, amiknek jellemzésére nincs külön szó, kölcsönkérnek egy határozatlan megjelölést: és megszületik az „érdekesség” fogalma.⁴⁶

Az *érdekes–unalmas* oppozíció tehát azon alapszik, hogy a pletyka fogalmának szemantikai értékét és jelentéskörét az újság az érdekesség rögzítetlen jelentésmezőjébe másolva – így az érdekességet a pletyka felől – határozta meg, vagyis az érdekesség fogalma már mindenkor egy metaforikus cserének kiszolgáltatott módon vált elgondolhatóvá, hiszen az újságban közölt érdekesség azt a helyet tölti be, amelyet a megszülető újságban a pletyka foglalt el. Ezzel az érdekesség lett az „a könnyű híranyag, amivel szemben nem érdemes helyesléssel vagy helytelenítéssel, örömmel vagy felháborodással, részvétellel vagy bosszúérzéssel, hittel vagy tagadással, egyszerűen *erkölcsi ítélettel* állásfoglalni”. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az előbbi felcserélésnek – az újság elterjedésének következtében („De [az érdekesség fogalmának – B. G.] szülője és gyermeke, az Újság, ijesztő méretekből bár, de természetes módon kitágul másfél század folyamán, betölt minden hézagot, egyikévé lesz a civilizált élet döntő és elhatározó tényezőinek: valódi élethatalom, sorsokat teremtő és irányító.”)⁴⁷ – a mindennapi kommunikációba való visszairódása okán a pletyka csakis érdekességgként exponálható, ezzel pedig az érdekesség fogalma „bekebelezte” a pletykát, és a kommunikáció egy bizonyos területének, a „hozzánk hasonlókkal megesezt történetek” elbeszélésének terén elsődleges jelölőjévé vált annak, hogy az adott történet bír-e hírértékkel, érdemes-e a figyelemre. A pletyka érdekesség általi bekebelezését követően már nem lehet elég a pletyka információtartalmának pusztá meglétét hangsúlyozni, a pletykának jelölt módon érdekességnek is kell lennie. A kíváncsiság, amely „még nem vonzódás és már nem közöny”, biztosította ugyan a pletykának szentelt figyelmet, azonban az azt felülíró, a tekintetet és a figyelmet irányító új diskurzus (melynek központja az *érdekes–unalmas* oppozíciós pár) többlételeműje abban áll, hogy az önmagában jeleníti meg a pletyka és az érdekesség közti differenciát – amennyiben az újsághírt mint pletykát azért olvassák, mert érdekes, így jelölve meg érdekességgként –, és ezzel az információt maga ruházza fel értékkel. Ez a mozzanat nemcsak felmutatja az információ és az érték elkülönbözését, hanem egyenesen az elkülönböződést jeleníti meg értékékként, méghozzá az érdekesség fogalmát létesítő trópus operatív értékeként.

Karinthy szövege szerint egy másik – habár már nem metaforikus, hanem metonimikus – felcserélés az újság médiumának fogalmi konstitúciójában is tetten érhető. Az „újság” olyan esemény, amely ismétélhető („mikor százezredszer megtörténik”), ezért újdonsággként való előlépésének feltételeként a felejtés nevezhető meg („mindig újra elfelejtődik”). Az így narratív módon megjelenített események nem bírhatnak semmilyen valódi hatással befogadójukra, csupán „egy kis könnyű tünődést, pillanatnyi figyelmet érdemelnek, mint a lét, vagy az emberi élet tragédiáját megszakító, színező epizódok” lehetnek annak életében. Az esemény fogalma ezáltal megkettőződik, mivel egyfelől számolni kell azokkal az eseményekkel, amelyeket az újság médiuma eseményként

46 Uo.

47 Uo., 12.

(érdekességként) tár olvasója elé, másfelől azokkal a valódi történetekkel, amelyeket átélésük avat eseménnyé („keserves, végzetes *tapasztalatból* tudjuk” [kiemelés – B. G.]). Az, ami „újság”, meghatározása szerint a feledésnek kitett alakzat lévén, a rákövetkező „újság” újként és érdekességként azonosításával már kivonult a médium emlékezetéből, és régivé vált, mivel az újság lapjain az új újként való megnevezésének elégséges feltétele ez a mozgás. Az újdonság és érdekesség ezen önfelemesztő mozgásának mintáját az újság médiuma szolgáltatja. Ugyanis az újságban „újság”-ként, vagyis érdekességként megjelenített információk, amíg nem kell személyes érintettséggel számolni, soha nem válhatnak az olvasó világának konstitutív részévé, ellenben az újság médiumával, amely a maga anyagságában nagyon is evilági tapasztalatot létesít. Az „újság” mint esemény és az újság mint médium közti különbség abban áll, hogy az újság médiuma az emlékezés felejtés felőli feltételezettségére emlékeztet – még hozzá azért, mert a fennmaradó, ám elavult tegnapi újságok jelölőivé válnak a felejtésnek –, míg az „újság”, mivel csakis érdekességként kaphat helyet az újságban, erősen kiszolgáltatott az érdekesség értékét adó differencia pillanatnyi, a közölt információra való kiterjesztésének. Alapszerkezete szerint semmilyenfajta emlékezést nem tesz lehetővé, sőt a kiterjesztés mozzanatához tulajdonképpen azt is el kell feledni, hogy korábban mit felejtettünk el – ez biztosítja azt, hogy az új (noha csupán ismétlése a réginek) a szingularitás effektusát produkálhassa. Vagyis az olvasó szempontjából az újság médiuma és az „újság” közötti elsődleges különbség az, hogy az előbbi a felejtésre emlékeztet, míg az utóbbi: a felejtés felejtése. Az előbbiekből következik az is, hogy az újság napi szinten akár többször ismétlődő megjelenése⁴⁸ képes valódi eseménnyé válni, mivel megjelenése nem az érdekességet biztosító érték, hanem intézményes érdekek által szabályozott. Az újság megjelenése nem „újság”, hanem az olvasók életét érintő esemény. Habár megjelenése tervezhető, tartalomszolgáltatásának a médium anyagságától elválaszthatatlan jellege miatt a hír mint érdekesség az újság megjelenését teszi eseménnyé.

Karinthy szövegében az újság médiuma és az abban megjelenített hír vagy „érdekesség” szerveződési mintája teheti láthatóvá a 20. század modernségének alapparadigmáját. Az emlékezésnek és a felejtésnek a fenti dialektikája médiatörténeti effektus, hiszen a modern gondolkodást meghatározó *érdekes–unalmas* oppozíció történeti feltűnését Karinthy szövege a sajtótörténettel hozza összefüggésbe. Rendkívül fontos itt, hogy a modernség e kibontakozása mit semlegesít vagy helyez hatályon kívül, hogy az ellentétpár Karinthy elgondolásában mely korábban uralkodó diskurzusformációk helyébe íródik. Már a fent idézett részletből is kiderült, hogy ez legfőképp az erkölcsi-etikai dimenziót érinti („nem érdemes helyesléssel vagy helytelenítéssel [...] egyszerűen *erkölcsi ítéllettel* állásfoglalni”). Ezért tűnhet fel a jelenség, amelyben az emberi tragédiák összemérhetővé válnak, mivel az érdekesség önmagától minőségileg elkülöníthetetlen, lényege szerint ismétlődő entitás lévén magán belül csakis számszerűsíthető elkülönítést hozhat létre: „Száz ezer embert megölték [...]. Száz-

48 Az Estből, a Magyarországból és a Pesti Naplóból álló lapkonszern az 1920-as évek elejétől naponta háromszor, így reggel, délben és este is jelentetett meg lapszámokat. Vö. BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet: 1848–1918*, Bp., Corvina, 2008, 126.

ezer ember, – hogy mennyire *érdekes*, mutatja, hogy kétszázézer még érdekesebb volna [...].⁴⁹ A halál érdekességként való felmutatása lehetetlenné teszi annak megítélését is, hogy az olvasó miként viszonyul a hírhez, azt kizárólag az *érdekes–unalmas* bináris rendjében megjeleníthetőként interpretálja: „Százézer ember... rettentő... Rettentő?!... Nem lehet rettentő, – hiszen *érdekes!*”⁵⁰ „»Érdekes!«, mondjuk, nehogy jót vagy rosszat kelljen mondani, elárulva és bevallva meggyőződésünket [...], mikor viszonyba lépünk az eseménnyel.”⁵¹ Karinth szövegében így az *érdekes* és az *unalmas* megkülönböztetése felülírja a jó és a rossz közti különbségtevés korábban elsődlegesnek bizonyult⁵² imperatívuszát: „Így szüli meg az újságírás az »érdekes« és »nem érdekes« ellentétét”, amely azonban csak „álképlet, szurrogátum, pótlása és behelyettesítése ama természetes ellentéteknek, amiket így hívtunk valamikor: *jó és rossz, helyes és helytelen* [...]”.⁵³ Az erkölcs (jó és rossz)⁵⁴ és végső soron a jog (jogosság és jogtalanság)⁵⁵ társadalmi rendszereinek alap-megkülönböztetési helyébe lépő *érdekes–unalmas* oppozíció ily módon semlegesíti a felelősségérzetet: „»Érdekes!«, mondjuk [...] amivel el akarjuk hessegetni magunkról azt az öntudatlanul, úgy látszik, mégis csak jelentkező *felelősségérzést* [...]”.⁵⁶ Az „*Érdekes...*” című szöveg szerint ugyanis, ha valami nem megítélhető morálisan, a hozzá fűződő viszony megítélése sem tarthat az etikai deskriptív kódjának fennhatósága alá. A modern ember tehát csak a közvetlenül az őt magát, saját életét érintő ügyek fel- és megoldásának módozataiért tartozik felelősséggel – mivel egyáltalán csakis azok bírnak az esemény rangjával –, és nem köteles társadalmi felelősséget vállalni, sőt még állást foglalni sem egy történés mibenlétét illetően.

Az újság médiuma matematizálva jeleníti meg a világot: „a világ eseményeinek nem a lényegét, még csak nem is a tartalmát, hanem úgyszólván *csak sorrendjét*, majdnem azt mondhatnám, *statisztikai részét hangsúlyozza*”.⁵⁷ Mivel az események itt két típusba sorolhatók (személyesen átélt és közvetített), Karinth leszögezi, hogy az, „amit *egy hamis optimizmus a jelen történelem-írásának tart*”⁵⁸ valójában nem képes olyan archívumba írni, amely hitelesen rögzíthetné a mindennapok realitását. Amit tehát elgondolása szerint az újság közvetíteni képtelen, az éppen az információt övező morajlás, amely „*több, vagy más*”,⁵⁹ vagyis a megélt események sajátja. Az újság médiuma, mivel csakis a Szimbolikus rendjét ismeri, szükségszerűen reked kívül a valóságon, amelynek archívumát megalkotni lenne hivatott. Karinth ezt egy a spanyolnáthával kapcsolatos

49 KARINTHY, „*Érdekes...*”, i. m., 13.

50 Uo.

51 Uo., 14.

52 Vö. FRÁTER Zoltán, *A Karinthy élet-mű*, Bp., Fekete Sas, 1998, 60.

53 KARINTHY, „*Érdekes...*”, i. m., 13.

54 Vö. LUHMANN, *Paradigm lost...*, i. m., 255.

55 Vö. Niklas LUHMANN, *A jog mint szociális rendszer*, ford. KARÁCSONY András = *A társadalom és a jog autopoietikus felépítettsége*, szerk. Cs. KISS Lajos, KARÁCSONY András, Bp., ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1994, 57–58.

56 KARINTHY, „*Érdekes...*”, i. m., 14.

57 Uo., 14–15.

58 Uo., 14.

59 Uo., 12.

példával szemlélteti, amelynek erejét a példa személyes vonatkozásra csak fokozza, ugyanis Karinthy első felesége, Judik Etel 1918-ban hunyt el, spanyolnáthában.⁶⁰

Hét évvel ezelőtt, a spanyoljárvány idején, a lapok naponta közölték az aznap elhunytak számát, ez a növekvő szám a járvány csökkenésével apadni kezdett. Természetesen a halottak számának csökkenésével, a járványról szóló cikkek jelentősége is csökkent (nem lévén már olyan „érdekes” a dolog), de most nem erről akarok beszélni, hanem arról a kommunikéról, amit a vége felé adott le egy szép nap a nyomatos és amit a lapok ebben a formában hoztak másnap. A kommuniké örömmel közölte, hogy a járvány, hála Istennek, utolsó napjait éli, és az olvasó bizonyára megnyugvással hallja, hogy a hivatalos jelentés szerint *a mai napon már csak egy ember halt meg spanyolban*. Az örvendetes hír olyan szuggesztíven volt megírva, hogy az ember szinte látta *annak az egy áldozatnak* vidám és elégedett arcát, amivel utolsó szavait: „ihaj-csuhaj, vége a járványnak, máma már csak egy ember halt meg, tudniillik én” – elfütyürészte. Az újság ugyanis nem lévén „érdekes”, hanem *több annál*, nem vette észre, hogy annak a napnak az *az egy halál* volt az eseménye és nem az, hogy mások nem haltak meg.⁶¹

Az újság médiuma érdekességre cseréli a valódi eseményt, és azt prezentálja eseményként. Az esemény rangjának ismétlődő eltévesztése azonban Karinthy fenti példája szerint a hírközlés (és a modernség) deficitjéről tanúskodik. Az érdekességet kvantitatív mérce alapján megítélő médium szükségszerűen hírként, a matematikai rendet létesítő archívum pedig valóságként jeleníti meg azt, hogy már csak egy ember halt meg, mivel a kijelentésben implicit módon tetten érhető a sokaság, Magyarország összes többi lakosának életben maradása. A médium ezen egyszerű logikája akkor sem teszi lehetővé tehát a halál eseményének eseményként való értelmezését, ha az szerepel a hírben, hiszen csupán negációja által juthat egyáltalán szerephez, az érdekesség megjelenítésének eszközeként. A modernségben az *érdekes–unalmas* bináris kódja felülírt minden egyéb megkülönböztetést, és ezért *egy ember halála* elveszti eseményjellegét a tömegkommunikáció mediális valóságában. Ahhoz, hogy a halált mint eseményt lehessen értelmezni, másfajta megkülönböztetésre lenne szükség: ez a megkülönböztetés az erkölcs jó–rossz oppozíciója. („A világháború megmutatta, mi jön ki belőle, ha emberi cselekedetek megítélésében másféle követelményeket próbálunk felállítani, mint hogy a cselekedet jó vagy rossz.”⁶²) A példa jelentőségét Karinthy számára az adja, hogy benne transzparenssé válik az erkölcsi megkülönböztetés felülírásából származó deficit, amelynek okán bizonyos körülmények között még a halál sem képes eseménnyé válni. A hírben („*a mai napon már csak egy ember halt meg spanyolban*”) az információt („*már csak egy*”) övező morajlás vagy zaj a halál eseménye („*egy ember halt meg*”), amelyet

60 Karinthy, Budapest és a spanyolnáthajárvány viszonyához lásd Géra Eleonóra kiváló tanulmányát: GÉRA Eleonóra, *A halál villamoson érkezett: Fővárosi hétköznapiok a spanyolnátha árnyékában = Sorsok, frontok, eszmék: Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*, főszerk. MAJOROS István, szerk. ANTAL Gábor, HEVŐ Péter, M. MADARÁSZ Anita, Bp., ELTE BTK, 2015, 733–752, különösen: 749–751.

61 KARINTHY, „Érdekes...”, i. m., 15.

62 Uo., 16.

azonban a hír nem képes hírként megjeleníteni, mivel a hír implicit közléstartalma szerint az *egy* szó számnévként, a valódi esemény viszonylatában pedig határozatlan névelőként tűnik fel, és ezt a különbséget az *érdekes–unalmas* ellentétpár létesítette diszkurzus érzékelné képtelen, mert az érdekesség fogalmi konstitúciója eleve matematikai alapokon nyugszik. Ahhoz, hogy a hírben foglalt zaj tehesen szert információértékre („annak a napnak az *az egy halál* volt az eseménye”), és ezáltal az esemény rangjának valóban megfelelő történést értelmeződjék eseményként, olyan olvasásmódra van szükség, amely rálát a számnév és a névelő közti különbségre, vagyis nincs kiszolgáltatva az érdekesség fogalma által uralt alapparadigmának. Olyan olvasásra, amely nem a médium szimbolikus rendje, hanem a valóság szüntelen morajlása felől közelít az olvasandóhoz, a megértendőhöz. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Karinthy-nál a médium és az archívum embertelen, matematikai diszkurzusának deficitjére a nyelv felől nyílik rálátás,⁶³ hiszen az *egy* mint számnév és az *egy* mint határozatlan névelő közti differencia érzékelése a jelentés potenciális megsokszorozódásának latens tudásán alapszik. Az erkölcs és ezáltal az etika lehetőségét tehát a nyelv szavatolja.

Egy effajta olvasás elmaradásáról tanúskodnak a 20. század modernségének Karinthy által erkölcsön kívüliként megjelenített formációi: a világháború, az antiszemitizmustól elválaszthatatlan „fajelmélet”⁶⁴ és eugenika („a »fajelmélet«, a fejförcs legbiztosabb gyógyítása amputálás formájában”),⁶⁵ valamint a pszichoanalízis („az elemző lélektan »legérdekesebb« vívmánya a kornak”)⁶⁶. Tehát a modernség alapparadigmáját szervező fejlemények mind a sajtóvilágosság kiszélesedése és a médium létesítette alap-megkülönböztetés termékei. Ez azt jelenti, hogy a világháború fenomenjének elgondolásában elmozdulás történt a *Krisztus és Barabbás* című kötethez képest egy még komplexebb alakzat felé. Amíg az 1918-as *Krisztus és Barabbás*-ban a retorika és a mindig nyomában járó nyelvi erőszak a propaganda cinkosaként, valamint mindenfajta esemény feltételeként jelenik meg, addig az 1926-os *Ki kérdezett...?*-ben a világháború elsősorban már egy médiatörténetileg szituált diszkurzusformáció effektusa, amely diszkurzusformáció szerveződése maga is hangsúlyozottan figurális. Karinthy tudomány iránti rajongása toposzá vált ugyan, de korántsem egyértelmű.⁶⁷ A pszichoanalízis azért foglal el a világháború és a „fajelmélet” között kitüntetett helyet („legérdekesebb”), mert a modernség *par excellence* tudományaként magát a lelket vetíti rá a Szimbolikus rácszatára,⁶⁸ ezzel egyszersmind matematizálva és kauzális viszonyok jól megragadható rendszereként leírva a személyt.⁶⁹ Azonban már a *Ki kérdezett...?* előszavának tárgyalásakor is látható volt, hogy Karinthy az igazságot („Megközelíthetet-

63 Vö. HALÁSZ, *i. m.*, 36.

64 Vö. BIHARI Péter, *1914: A nagy háború száz éve*, Bp., Kalligram, 2014, 51.

65 KARINTHY, „Érdekes...”, *i. m.*, 16.

66 *Uo.*, 17.

67 Vö. PÁLA, *i. m.*, 14.

68 Vö. Friedrich KITTNER, *A szimbolikus világa – a gép világa*, ford. FENYVES Miklós, Prae, 16(2014)/4, 113–114.

69 Karinthy pszichoanalízishez fűződő viszonyához lásd: HÁRS György Péter, *Karinthy és a pszichoanalízis: Kiegészítések és kijáratások*, Imágó Budapest, 24(2013)/3–4, 79–94.

len”) kauzális rendben nem reprezentálhatóként és nem technicizálhatóként, annak a megismerés elől ismételten megvonódó attribútumait kiemelve, egyfajta ontológiai negativitás tapasztalatának viszonyában megjeleníthetőként írta le.⁷⁰

Karinty értelmezése szerint a pszichoanalízis elsődlegesen genealógiai mintázatok, élet- vagy léleknarratívák megalkotásában érdekelt („megfejtí nekünk, *hogy jött létre a lélek*”), és azokat helyezi a jelen helyébe, mivel a személyt nem azáltal tartja megragadhatónak, hanem lélektörténetének rekonstruálása által. A lélek történetének rekonstrukciója így elfoglalja a lélek helyét, vagyis a pszichoanalitikus módszer a múltat írja a jelen helyébe, és az igazság alapítóaktusának végrehajtójaként tűnhet fel, mivel a rekonstruált narratíva már mindenkor azon viszonyoknak összessége, amelyeket a pszichoanalitikus módszer prefigurál. A lélek metaforikus felcserélése a lélek történetére így a „Megközelíthetetlen” megközelíthetővé transzformálásának aktusa is, vagyis az igazság technicizálhatóként való bejelentése, s ez a konstitúció azon nyugszik, hogy a pszichoanalitikus narratíva elfedi saját figurális alapjait.⁷¹ Karinty ironikus kérdésének tanúsága szerint azonban, mivel e megtévesztő aktusainak végrehajthatósága a múlt megalkotását lehetővé tevő, az időbeliséget csak korlátozott perspektívában megjeleníteni tudó horizonthoz kötött, nem képes a lélek jelenéről referálni: „Ki érdekel, hogy *mi lett belőle*, miután létrejött?”⁷² Mivel a pszichoanalízis ekként *par excellence* tudománya a 20. század modernségének, a jelenre való vaksága – az érdekesség fogalmából eredeztethető konstitúciója okán – egyúttal erkölcsi-etikai implikációkkal is bír,⁷³ amelyek a tudomány lényegét érintik: „Kit érdekel a Norma, aminek jegyével kutatni kezdünk, kit érdekel, *mire* kell tudnunk mindezt.”⁷⁴

Az írás zárlatából – bármily lehangoló is – az derül ki, hogy a médium és annak archívuma meghaladhatatlan. Habár az előbbieken tárgyalt szempontok szerint azok kritika alá vonhatók, és elvileg elgondolható egy episztemológiai rend, amely eltér az általuk prefigurálttól – nem e mediális diszpozíció diszkurzív szabályai szerint formálódik –, az ezt lejegyző szöveg maga sem menekülhet saját olvashatóságától: „A szerkesztő, akinek odaadom, az olvasó, aki végére jár, ha tetszik neki és meg akar dicsérni érte, azt fogja mondani: »nagyon érdekes«, amit ön az »érdekes«-ről mond.”⁷⁵ A szöveg a szerkesztő és az olvasók perspektívájából „az újságírás századában” soha nem lehet képes érvényre juttatni modernségkritikáját, mivel ahogy a határozatlan névelő és a számnév példájánál látható volt, ennek a kritikának az olvashatóvá válásához egy a kor olvasásmódjától lényegében különböző exegetikai eljárás módra lenne szükség, amely nemcsak hogy nem az *érdekes–unalmas* oppozíció terméke, de ezen túl, eseménynyé válva erkölcsi-etikai vonatkozással is bír. Ezért nem ítéltető meg a mű esztétikai vagy a cselekedet morális teljesítménye: „Soha ebben a korban nem fogom megtudni,

70 Vö. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE, *i. m.*, 390.

71 „Karinty pszichológiai érdeklődésének jellegzetességei közé tartozik vonzódása a szociálpszichológiai problémák és a nyelviség iránt.” HÁRS, *i. m.*, 81.

72 KARINTY, „*Érdekes...*”, *i. m.*, 17.

73 Vö. NÉMETH, *i. m.*, 12.

74 KARINTY, „*Érdekes...*”, *i. m.*, 17.

75 Uo.

szép volt-e a költői mű, amit írtam, jó volt-e a cselekedet, amit tettem [...].⁷⁶ A szöveg utolsó sorai saját intenciójára vonatkozó utalását olvashatatlanként tételezi: „De kérem, az Istenért, én nem »érdekeset« – én *igazat* akartam mondani. / Igazat?!... Mi az?!...”⁷⁷ Az „Igazat?!... Mi az?!...” mondatok már az *érdekes–unalmas* bináris oppozíciója által szervezett olvasásmód kérdéseiként lépnek be a szövegbe, annak a diskurzusnak a hangjaként, amelyet a szöveg meg kívánt haladni, melytől eltávolodni próbált. Az, hogy a szöveg „*igazat*” akart mondani, egyenesen következik abból, hogy az előbbi oppozíciót kritikailag jelenítette meg, és az abból való kitörés lehetőségét az erkölcs diskurzusához kötötte. Ám azok az idegen mondatok, amelyek a Másik artikulációjaként lépnek be a szövegbe, arról adnak hírt, hogy a diskurzusban, amelyből szólnak, az *igaz* szemantikai meghatározását veszített jelölővé vált. Karinthy szövege arról tanúskodik, hogy a szépirodalmi vagy a publicisztikai mű etikai-politikai, referenciális vonatkozása már mindenkor jelen volt, és ezért elválaszthatatlan ezektől a művektől.⁷⁸

Ahhoz, hogy az ezekre való vakság jusson érvényre a korszakban, ki kell terjeszteni a 20. század modernségében a médium matematikai valóságát,⁷⁹ hiszen e módon fedhető el a kiterjesztés mozzanatának figurális megelőzöttsége, valamint csak így írható felül a médium létesítette matematikai rend által a korábban meghatározóként feltűnt esztétikai és etikai kulturális önleírás paradigmája („Nagyobb baj ennél, hogy az »érdekesség« beteges túlburjánzása megfertőzte a kultúra ellenőrző apparátusát: az esztétikai és etikai kritika módszertanát, meggyöngítve a féket, mely hivatva volt formát adni ennek a kultúrának”).⁸⁰ A szöveg zárlatában a mindvégig korlátozni vagy kizárni igyekezett Másik hangjának jut főszerep, ez pedig azt jelzi, hogy figurálisan a szövegbe magába is elkerülhetetlenül belépett a Másik diskurzusa általi kontamináltság, így a szöveg önprezentációs alakzata szerint egy szöveg produkciója és az olvasás eseménye nem elválaszthatók, mivel a szöveg nem függetleníthető olvashatóságától, és ezért az irodalom – legyen az értekezés/tanulmány vagy költői mű – nem lehet képes híradástechnikai eszközként működni, mert a kódolás-dekódolás mintájától lényegileg különböző kommunikációs viszonyt létesít.⁸¹ Karinthy 1920-as évekbeli modernségkritikájának központi gondolata, hogy a modern ember talán azzal ismeri félre leginkább helyzetét, ha a valódi események tereként létező valóságot – a mozzanat figurális vonatkozását reflektálatlanul hagyva – a médium valóságával írja felül.

76 Uo.

77 Uo.

78 Vö. BÓNUS Tibor, *A perspektíva igazság(talanság)a: Olvasás és tanúságtétel – Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső = B. T., Az irodalom ellenjegyzései: Írások kortárs magyar irodalmárokról*, Bp., Ráció, 2012, 72.

79 Vö. VERES, *i. m.*, 91–92.

80 KARINTHY, „*Érdekes...*”, *i. m.*, 16.

81 Vö. HALÁSZ, *i. m.*, 30–31.